

ԳԱՌՆԻԻ

ՅՈՒՆԱՐԷՆ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Ընթերցման նոր փորձ մը

Վերջին անգամ 1969ին Փրոֆ. Ֆէյտի «ԱՐՄԷՆԻԱՔԱ» Յորեկան թիւին մէջ¹ Գառնիի յունարէն արձանագրութեան փորձեց նոր ընթերցում տալ, զանիկա վերագրելով Տրդատ Գ. քրիստոնեայ թագաւորին: Անոր ընթերցումը ընդունելի գտաւ Ֆրանսացի պատմագրուհի Մարի Լուիզ Շոմոն, իր Պատմութեան գրքին յաւելուածին մէջ, զանիկա ընդարձակելով²:

Մեր նպատակն է հոս այդ արձանագրութիւնը կարգալ նոր մօտեցումով կամ աւելի ճիշտ՝ հին ընթերցումը աւելի եւս լուսաբանելով:

Գառնիի յունարէն արձանագրութիւնը հինէն ծանօթ եղած է Մովսէս Խորենացիին, որ իր Պատմութեան Բ. գրքին մէջ կը խօսի իբր ականատես անոր, երբ Տրդատ թագաւորի մասին գրելով կ'ըսէ. «Ձայնու ժամանակաւ կատարէ Տրդատ զշինուած ամրոցին Գառնոյ, զոր որձափար եւ կոփածոյ վիմօֆ, երկաթագամ եւ կապարով մածուցեալ. յորում շինեալ եւ տուն հովանոց մահարձամօֆ, սֆանչելի դրօշուածովֆ, բարձր քանդակաւ ի համար քեռ իւրոյ Խոսրովիդիստոյ եւ գրեալ ի նմա յիշատակ իւր հելլենացի գրով»³:

Մովսէս Խորենացիին այս արձանագրութիւնը կը վերագրէ Տրդատ Գ. հայոց քրիստոնեայ թագաւորին, քանի որ ան միայն մէկ Տրդատ թագաւոր կը ճանչնայ իր պատմութեան մէջ: Արձանագրութեան մէջ Խոսրովիդուտին անունը չկայ, այլ կայ «թագուհի» ընթերցումը, որ

1. FEYDIT F., *A propos de Garni*, Arménica - Mélanges d'Etudes Arméniennes (1967), Venise, 1969, pp. 184-9.
2. CHAUMONT MARIE-LOUISE, *Recherches sur l'Histoire d'Arménie*, Paris, 1969, Appendice III, *A propos de l'inscription trouvée à Garni*, pp. 177-182.
3. ՄՈՎՍԷՍ ԽՈՐԵՆԱՑԻ, Պատմութիւն Հայոց, Վենետիկ, [Բ, 2.], էջ 375:

ան Տրդատի քրոջ կը վերագրէ: Այս երկու ենթադրութիւնները թէեւ անճիշտ են, բայց ան տեսած ու կարդացած ըլլալով արձանագրութիւնը ճիշտ նկատողութիւն կ'ընէ, շինութեանց մասին թէ «կատարէ ... գշիմուած ամբողջիմ» եւ «Յորում շինեալ եւ տուն հովանոց». այսինքն թէ երկու շինութեան մասին խօսք կայ արձանագրութեան մէջ, ամբողջին եւ տաճարի մասին, զոր ինք կը կարծէ կամ կը մեկնաբանէ «տուն հովանոց», քանի որ իր մօտ Տրդատ քրիստոնեայ թագաւորն էր, որ չէր կրնար հեթանոսական տաճար շինած ըլլալ, բայց իր նկարագրութիւնը կը յարմարի տաճարին, որ ունէր մահարձաններ, այսինքն՝ սիւներ, «դրօշուածք», այսինքն արձաններ եւ քանդակներ: Այս արձանները եւ քանդակները յայտնաբերուած չեն, գուցէ դարերու ընթացքին կորսուած ըլլան: Բայց հեթանոս տաճարին մէջ զարդարուած սիւներով, արձաններու եւ քանդակներու գոյութիւնը բնական էր. Մ. Խորենացին կարծած է որ անոնք մաս կը կազմեն «տուն հովանոց» կամ ամառնայի պալատի մը:

Ամբողջին գոյութեան ծանօթ է Փաւստոս Բիւզանդ ալ, որ կը յիշէ իբր «ամուր քերդ արքունի»⁴: Այս պատմական տեղեկութիւնները աչքի առջեւ ունենալու է արձանագրութեան ընթերցման ընթացքին:

Ուրիշ նկատողութիւններ ալ.

Ա.- Արձանագրութեան վէմը թէեւ կոտորուած է ձախէն ու աջէն, մաշեցնելով ծայրերէն որոշ տառեր.

Բ.- Սակայն արձանագրութեան ձախակողմեան մասէն ոչ մէկ տառ պակաս է, քանի որ ամէն տող ուղիղ գիծով վերէն վար կ'իջնէ, բացի առաջին եւ հինգերորդ տողերէն, որոնք կէս տառով ներսէն կը սկսին՝ քանի որ ձայնաւորով սկսող բառեր են, եւ յունարէնի մէջ անոնք ապադարձի նման նշան կ'ունենան (հունչ).

Գ.- Արձանագրութեան ամէն տող, դատելով ամբողջական տողէ մը, 25-6 գիր կը պարունակէ. ուստի երբ պիտի լրացուի տողը գուշակելով պակաս մասերը բառին, ան որ աւելի կամ պակաս գիր կը դնէ, հեռու կը մնայ ճշմարտութենէն:

Այս նկատողութիւններէ շարժած կու տանք հոս արձանագրութիւնը.

[Γ]ΗΛΙΟC TPIΠAATHC [BACIΛEYC THC]	14 + 11 = 25
MEΓAΛHC ARMENIAC ANA[MΦIBHTHT]	17 + 8 = 25
ΩC ΔECΠOTHC AIKTICE NAI[ΔIONTE]	20 + 6 = 26
BACIAI[Δ]A TON ANIKHTON KAC[TPON]	21 + 4 = 25
[Γ]AITOYC AI THC BACIΛE[AC AYTOY]	18 + 7 = 25
MENIEAC YΠO EEOYCIACTE I AP[XIAC]	23 + 3 = 26
ΛITOPYΓOC TΩ MEΓAΛΩ CP[APAIETΩ]	18 + 7 = 25
METAMATH [...] KAI EYXAPIC[TIAC...]	19 + 6 = 25
TOY MARTYRIOY...	

4. ՓԱՒՍՏՈՍ ԲԻԻԶԱՆԿՍՏԻ, Պատմութիւն, Վենետիկ, 1833, [Գ, Ը.], էջ 29:

1) Առաջին տողը սկիզբէն պակաս զիր չունի, այլ միայն ձայնա-
ւորով սկսող բառ ըլլալով ^o մը միայն կարելի է աւելցնել. որով ՀԱՅՈՑ
բառը կրնայ կարդացուիլ եւ ոչ երբեք ΑΥΡΗΑΙΟՑ, քանի որ անով երեք
զիր դէպի ձախ կ'աւելնան ուղիղ գիծէն դուրս: Նմանապէս տողին
տառերը 28 կ'ըլլան փոխանակ 25ի, ինչպէս են գրեթէ բոլոր տողերը:
Ուստի Փրոֆ. Ֆէյտիի պատճառաբանութեան համաձայն 'ՀԱՅՈՑ Արե-
գակն տիտղոսը կրող Հայոց թագաւորը չի' կրնար քրիստոնեայ եղած
ըլլալ, ինչ որ ճիշտ է. որովհետեւ ՀԱՅՈՑ կամ Միհր կամ Ապողոն,
հեթանոս աստուածներու արեւային անուններ են: Աջակողմեան մասը
ամբողջացուած է ΒΑΣΙΛΗΥΣ ΤΗΣ ընթերցումով:

2) Երկրորդ տողը. զանազան ընթերցումներով կը լրացնեն. կը
նախընտրենք Փրոֆ. Ֆէյտիի ընթերցումը, որ մակբայ մը կ'ենթադրէ,
որուն վերջաւորութիւնը յաջորդ տողին անցած է ՕՑ ձեւով. եւ քանի
որ այս ձայնաւորը անմիջապէս տողին սկզբէն կը սկսի առանց ներսէն
առնելու, տեղ ձգելով յունարէն ձայնաւորներու յատուկ հունչին [^o].
ուրեմն նախընտրելի է զայն նկատել նախորդ բառին մակբայածեւ
վերջաւորութիւնը, կարդալով՝ ANAMΦIBHTHT-ՕՑ, այսինքն ԱՆ-
ԵՐԿԻՐԱՅԱՊԷՍ: Ասով կարդացուած գիրերուն թիւ 18 առաւել 7 կ'ու-
նենանք 25 տառ:

3) Երրորդ տողը AIKTICE AI չինել բային անցեալը կամ աօրիս-
թոյ երրորդ դէմքը. այսինքն չինեաց բայը, որուն վերջին N կրնայ
միացուիլ յաջորդին եւ կարդացուիլ NAI, եւ լրացնել [ΔΙΟΝΤΕ] այս-
ինքն ՉՏԱՃԱՐՍ ԵՒ: Այս ընթերցումը կ'արդարանայ այնու որ Գառնիի
մէջ եղած է եւ ներկայիս վերաշինուած փոքրիկ տաճար մը, որ Սո-
րենացին «տուն հովանոց», այսինքն ամարանոցի շէնք կարծած է,
քանի որ հեթանոսական տաճարները Տրդատ կործանել տուած էր, բայց
ասոր խնայած:

4) Զորրորդ տողը ΒΑCΙΑΙCΑ ΤΟΝ ΑΝΙΚΗΤΟΝ ΚΑC[ΤΡΟΝ] Ամէն-
քը նկատած են որ ΒΑCΙΑΙCΑ մէկ Cով սխալ մըն է եւ աւելցուցած
երկրորդ մը, զանիկա վերածելով ΒΑCΙΑΙC[C]A «թագուհի» բառին: Մ.
Սորենացին ալ այնպէս կարդացած է եւ մեկնաբանած՝ թէ հոս Տրդատի
քոյր Սորոսի դուստրին կ'ակնարկուի: Մենք ալ զայն սխալազիր կը
նկատենք, բայց անոր ուղղումը C.ն Δ.ի փոխելով կը կարդանք ΒΑCΙ-
ΛΙΔΑ, այսինքն ԱՐՔՈՒՆԻ. եւ միացնելով յաջորդին կ'ունենանք ԱՐ-
ՔՈՒՆԻ ԱՍՈՒՐ ԲԵՐԴ: Արդ այս ընթերցումը լիով կ'արդարանայ
Փաւստոսի վկայութեամբ, որ Գառնիի արքունի ամուր բերդին գո-
յութեան կ'ակնարկէ: Ուստի, արձանագրութեան մէջ յիշուած կ'ըլլան,
այն երկու շինութիւնները, Տաճար փոքրիկ եւ արքունի ամուր բերդը,
որոնց մասին Մ. Սորենացիի եւ Փ. Բիւզանդացիի վկայութիւնները
ունինք:

5) Հինգերորդ տողը աւելի պարզ է: ΑΙΤΟΥC ΑΙ ΒΑCΙΑΕΙΑC ΑΥΤΟΥ] ՅԱՄԻՆ Աժ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆ ԻԻՐՈՅ: Տողին ընթեռնելի տառերը 18 հատ են. վրան կ'աւելցնենք 7 տառ եւ կ'ունենանք 25. Ինչ որ համաձայն է բոլոր տողերուն: Մինչ Փրոֆ. Ֆէյտի կը բարդէ ընթերցումը ΙΑC ΜΕΥΑΛΗC ΑΡ, աւելցնելով 11 տառ, որով տողը կ'ունենայ 29 տառ: Ան յաջորդ տողին կը միացնէ վերջին [ΑΡ]ΜΕΝΙΕΑC բառը, ուր Ε գիրը աւելորդ կը մնայ:

ΑΙΤΟΥC, ինչպէս վերը ΑΙΚΤΙCΕ բառին մէջ ΑΙ երկբարբառը դրուած է Ε տառին տեղ ΕΚΤΙCΕ. Հոս ալ ΕΤΟΥC, այսինքն ԶԱՄՍ, կամ յամին ΑΙ որ է մետասան, զբարառին համաձայն, շեղելով յունարէնէն, որ պիտի ըլլար ΙΑ:

6) Վեցերորդ տողը ունի ΜΕΝΙΕΑC, որ յատուկ անուն կը համարուի. Բարթիկեան զայն ՄԱՆՈՒԷ անուան աղաւաղումը կը համարի կամ լաւ եւս յունական ձեւը, որ Ամատունի ազգատոհմին յատուկ անուն է⁵: Հմմտ. Եղիշէիի մօտ՝ Մանէն Ամատունի⁶ եւ Մ. Խորենացիի քով, Մանուէ - Ամատունի⁷. ΥΠΟ ΕΞΟΥCΤΙΑCΤΕ Ι ΑΡ[ΧΙΑC]: Փրոֆ. Ֆէյտի այս տողին ծայրը կը լրացնէ ΑΡ[ΙCΤΑΧΟΥ], որով տողը կ'երկարէ 26 առաւել 7 տառով, ինչ որ անընդունելի է: Մեր ընթերցումը հետեւեալ իմաստը ունի. նկատելով որ Ι տառ մը կայ, զոր աւելորդ կը նկատէ Փրոֆ. Ֆէյտին, մենք կը կարդանք զայն իբր թուական տառ՝ համազօր հազար բառին, թէեւ յունարէնի մէջ տաս հազար է, բայց հայ արձանագիրը հազարի փոխած պէտք է ըլլայ. ուստի ΑΡ[ΧΙΑC] բառին կից ան կը դառնայ հազարապետութիւն: Այսինքն ՄԱՆՈՒԷԻ հազարապետութեան տակ: Մանօթ է որ Ամատունիներու նախարարութեան կ'իյնար հազարապետութեան պաշտօնը: Ուստի ΧΙΑC վերջաւորութեամբ տողը կ'ունենայ 23 առաւել 3=26 տառ: Տողը կը կարդանք Մէնիեայ ընդ իշխանութեամբ եւ հազարապետութեամբ:

7) Եօթներորդ տողը ունի ΑΙΤΟΥΡΥΟC ΤΩ ΜΕΥΑΛΩ CΠ[ΑΡΑΠΕΤΩ] այսինքն՝ որ կը պաշտօնավարէր մեծ սպարապետին հետ. ΑΙΤΟΥΡΥΟC, ոչ թէ քրիստոնէական բառ է միայն, այլ հին յոյներուն քով կը նշանակէ պետական պաշտօն վարել: Վերջին բառը CΠ[ΑΡΑΠΕΤΩ] լրանելով 7 տառ կ'աւելցնենք, որով 25 տառի կը հաւասարի:

8) Ութերորդ տողը ΜΕΤΑΜΑΘΕΤΟΥ ΚΑΙ ΕΥΧΑΡΙC[ΤΙΑC] Այս տողին սկիզբը պէտք է յատուկ անուն մը ըլլայ ΜΕΤΑ բառին վերջին Α փոխադրելով յաջորդին, կ'ունենանք Ընդ Ամատեայ կամ Ամաթետեայ եւ գոհութեան:

5. ԲԱՐԹԻԿԵԱՆ, Դուիմի յումարէմ արձանագրութիւնը եւ Մովսէս Խորենացի, Պատմաբանսիրական հանդէս, 1965, թիւ 3, էջ 235-8:

6. Եղիշէ, Պատմութիւն վասն Վարդաճամբ եւ Հայոց պատերազմի, Վենետիկ, 1893, էջ 173:

7. Մ. Խորենացի, ամդ, էջ 288:

9) Իննբերորդ տողին **ΤΟΥ ΜΑΡΤΥΡΙΟΥ** միացնելով նախորդի վերջին բառին՝ կը թարգմանենք եւ գոհութեամ ի վկայութիւն. կը լրացնենք [կանգնէ զայս արձան]:

Ուստի ամբողջական արձանագրութիւնը գրաբառով կը թարգմանենք.

ԱՐԵԳԱԿՆ ՏՐԴԱԴԷՍ ԹԱԳԱԻՈՐ

ՄԵԾԱՅ ՀԱՅՈՑ ԱՆԵՐԿԲԱՅԱ

ՊԷՍ ՏԷՐ ՇԻՆԵԱՅ ՉՏԱՃԱՐ ԵՒ

ԶԱՐԲՈՒՆԻ ԶԱՄՈՒՐ ԶԲԵՐԴՆ

ՅԱՄԻ. ԱԺ. ԹԱԳԱԻՈՐՈՒԹԵԱՆ ԻՒՐՈՑ

ՄԵՆՆԻԹԵԱՅ ԸՆԴ ԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՄԲ ԵՒ Ռ. ՊԵՏՈՒԹԵԱՄԲ

ՈՐ ՎԱՐԷՐ ԶՊԱՇՏՕՆ ՄԵԾԱԻ ՍՊԱՐԱՊԵՏԱԻ

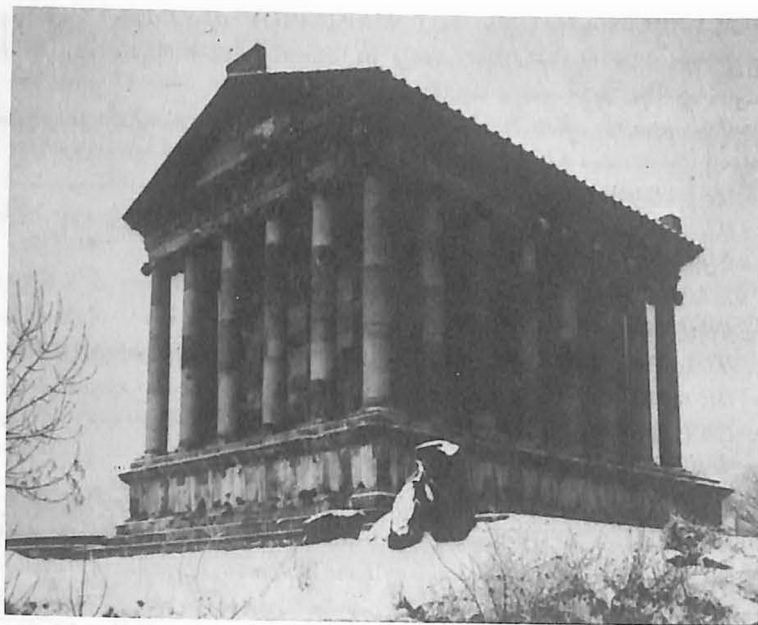
ԸՆԴ ԱՄԱԹԵՏԵԱՅ. ԵՒ ԳՈՀՈՒԹԵԱՆ Ի

ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆ [ԿԱՆԳՆԷ ԶԱՅՍ ԱՐՁԱՆ]:

Կը կարծենք թէ այս ընթերցման փորձին մէջ կան քանի մը նոր տարրեր, որոնք աւելի լոյս կընան սփռել արձանագրութեան վրայ, թէպէտ տակաւին քանի մը անորոշ կամ տարակուսելի բառեր մնացած ըլլան: Ուստի մեզի համաձայն՝ արձանագրութիւնը կը պատկանի Տրդատ Ա.ին, արչակունի առաջին թագաւորին, եղբայր Պարթեւներու Վաղարշակ թագաւորին. որ թէեւ 66 Յ.Ք, թուականին Հայաստան եկաւ, բայց Յ.Ք. 77 թուականին՝ Ներոն հռովմայեցոց կայսրէն, Հռոմի մէջ թագաւոր Մեծաց Հայոց կարգուեցաւ. ուստի, աներկբա-յապէս Տէր կամ Իշխան դարձաւ եւ իր թագաւորութեան տասնմէկերորդ տարին, 77 Յ.Ք. վերանորոգեց Գառնիի արքունի ամուր բերդը եւ շինեց տաճար մը հռոմէական ճարտարապետութեամբ, վեց սիւն ճա-կատի կողմէն եւ ութ կողմնակի, շատ ներդաշնակ ուղղանկիւն քա-ռանկիւն ձեւով տաճար մը: Այս շինութիւնը տեղի ունեցած պէտք է ըլլայ Մանուէի հազարապետութեան եւ Ամատի սպարապետութեան հսկողութեան տակ: Երկու մեծ պաշտօնէութիւններ, մին հազարապե-տութիւն, որ յատուկ էր Ամատունիներու եւ միւսը սպարապետութիւն, տրուած նորահաս Մամիկոնեաններու: Արձանագրութիւնը կը փակուի շնորհակալութեան վկայութեամբ:

Ուստի, **ΑΙΤΟΥΡΥΟC, ΕΥΧΑΡΙCΤΙΑC, ΜΑΡΤΥΡΙ՝ΟΥ**, բառերը քրիստոնէական բառամթերք ըլլալէ առաջ՝ գործածուած են հեթանոս շրջանի մէջ, եւ չեն կրնար փաստ ըլլալ արձանագրութեան քրիստոնեայ շրջանին թագաւոր եղած Տրդատ Գ.ի վերագրուելու անվերաբապահ-օրէն:

ՀԱՅՐ ՊՕՂՈՍ ՎՐԴ. ԱՆԱՆԵԱՆ

Նկ. 1. Գառնիի հեքատոնական Տանարը
կառուցուած Տրդատ Ա. Հայոց թագաւորէն 77ին մ.Ք.

Նկ. 2. Գառնիի յունարէն արձանագրութիւնը: